

О. М. Неживець,
кандидат юридичних наук,
доцент

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖІНОК, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті проаналізовано соціально-демографічну характеристику жінок засуджених до позбавлення волі, в залежності від віку, освіти, сімейного стану, судимостей та працездатності.

Ключові слова: особа злочинця, злочин, ресоціалізація, соціалізація особистості, психічні аномалії.

Особа жінки як злочинця є об'єктом дослідження і займає значне місце в наукових працях кримінологів, але в цілому ця проблема маловивчена. Окремі питання, як правило, розглядають частково в наукових працях, в яких досліджується злочинність в цілому або її окремі види. Однак вивчення особистості жінки та її соціально-демографічної характеристики має загальний характер і потребує дослідження багатьма науками, кожна з яких повинна розглядати цю проблему з позицій свого предмета.

Поняття «особа злочинця» поєднує в собі соціологічне поняття «особистість» та юридичне «злочинець». У цьому зв'язку вивчення особи звільненого повинно розглядатися на основі загальносоціального вчення про особистість. Як вважає В. О. Меркулова, що поняття «особа злочинця» набагато ширше, ніж поняття суб'єкт злочину, і при аналізі цих понять дає поняття суб'єкта «кримінальної відповідальності» [4, с. 59].

Поряд з особою злочинця в юридичній літературі дається поняття особистість – як соціальна сутність людини, якою вона стала в процесі соціалізації своєї діяльності в суспільстві, а її соціальні якості обумовлені соціальним станом, досвідом, інформованістю, впливом навколишнього середовища, поведінкою та ін. Жінка не народжується злочинцем, а стає ним. Кожний злочинець як особистість – це продукт існуючих зовнішніх впливів та його власних взаємовідносин у колективі, сім'ї, роботі, суспільстві.

Сутність особистості жінки як злочинця, яка складається з її соціальних якостей, тобто ступеня її соціалізації, припускає сприйняття світу відповідно до індивідуальних здібностей і властивостей та обумовлюється її внутрішнім світом, або психологічною характеристикою.

Особистість жінки як злочинця є складною категорією, яка відбиває соціальну сутність особи і має комплекс ознак, які характеризують його властивості, зв'язки, відносини, моральний і духовний світ у взаємозв'язку з індивідуальними і соціальними життєвими умовами, які тою або іншою мірою створюють психологічні передумови для скоєння злочину.

Відносно особи злочинця в юридичній літературі існують різні точки зору. Так, О. М. Джу́жа

вважає головним предметом кримінології саму злочинність як історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, яке являє собою сукупність усіх злочинів, скоєних у країні за певний період. Ця сукупність вимірюється такими кількісно-якісними показниками, як стан, рівень, структура, динаміка, характер і географія. На його погляд, складовою частиною вивчення кримінології є особа злочинця, «яка виступає як система демографічних, соціально-рольових, психологічних, кримінально-правових властивостей суб'єктів злочинів, а сам злочин – це акт вольовий, свідомо обраний результат складного процесу, в якому зовнішні чинники діють не безпосередньо, а переломлюючись через внутрішні фактори» [2, с. 4].

П. А. Воробей розглядає «злочин як ключове поняття кримінального права, яке за своїм змістом відбиває соціальну суть законодавства, його головні інститути, а також кримінальну політику держави в боротьбі зі злочинністю». Чинне законодавство України при визначенні злочину дає його найголовніші ознаки: суспільну небезпечність та протиправність діяння [1, с. 4].

Як підкреслюють А. І. Долгова, В. М. Гринчак і А. Й. Міллер, особа – це соціальна якість людини, те, ким вона стала у процесі соціалізації. Ці якості особи визначаються рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу, обумовлені соціальним середовищем і попереднім досвідом, внаслідок яких свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибіркою тої або іншої форми поведінки. До кримінологічних ознак особи злочинця вони відносять соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові, морально-психічні ознаки.

На думку А. Б. Сахарова, «криміногенні властивості, які характеризують особу злочинця існують до злочину й обумовлюють його вчинення, але визнання конкретної особи злочинцем можливе лише після і у зв'язку із вчиненням ним злочину» [6, с. 234].

Теорія сучасної кримінологічної науки основана на пріоритеті соціальних властивостей особи злочинця. Вона визнає можливим викорінювання злочинності шляхом поліпшення соціально-економічних умов життя суспільства. Наприклад, С. А. Тарарухін вважає, що «особистість злочинця –

це суб'єкт, який, реалізуючи деякі суспільні сили і відносини, що породжують його сутність, не тільки формується соціальним середовищем, але і сам впливає на нього своєю діяльністю і поведінкою» [5, с. 14].

В. О. Меркулова вважає, що поняття «особи злочинця ширше ніж поняття суб'єкт злочину і при характеристиці цих понять дає поняття суб'єкта кримінальної відповідальності» [4, с. 59–60].

При вивченні особи злочинця, особливо жінок особливої уваги заслуговує їх соціально – демографічна характеристика.

Жінкам, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, властиві певні ознаки, особливості і якості, що визначають її як людину, яка вчинила злочин, була засуджена до позбавлення волі, де пройшла процес ре соціалізації та виховання. Жінки, які відбувають покарання, як різновид особистості мають загальну соціально – демографічну характеристику (вік, освіту, спеціальність, працездатність, соціальний та сімейний стан), а також специфічні ознаки, які визначають і виражають характер і ступінь її суспільної небезпеки – склад злочину, кількість судимостей, терміни покарання тощо.

Соціально-демографічні ознаки засуджених жінок включають в себе вік, освіту, сімейний стан, стан здоров'я, місцезнаходження і проживання, громадянство та інші дані демографічного характеру.

Так, за даними ДДУПВП, в Україні питома вага чоловіка – 53,2 %, жінок – 46,8 %; серед засуджених відповідно 94,1 % і 5,9 %. Це зумовлено гуманізацією законодавства, а також тим, що у злочинному світі жінки не відіграють важливої ролі, тому вони, як правило, скоюють менш тяжкі злочини, отримують менш суворі покарання і частіше підпадають під амністію, ніж чоловіки. Крім того, жінки на відміну від чоловіків в силу своїх психологічних даних краще перевиховуються, їм в меншій мірі властиві антисоціальні дії і стійкі злочинні переконання. В місцях позбавлення волі жінки відчувають провини, занепокоєність щодо майбутнього, підвищену тривогу, емоційну вразливість. Їм необхідний тісний зв'язок з рідними, сім'єю, близькими, колишніми друзями та знайомими. В більшості жінки скоюють нетяжкі умисні злочини, тому вони звільняються достроково, а після звільнення скоріше адаптуються і знаходять собі роботу, створюють сім'ю, встановлюють соціальні зв'язки та підвищують свою кваліфікацію.

Одним із елементів соціально – демографічної характеристики жінок є вік, який суттєво впливає на формування особистості. Вік є психофізичною властивістю людини, він має суттєвий вплив на поведінку, формування особистості. Особи середнього та старшого віку мають більший суттєвий досвід, молоді – більш імпульсивні, агресивні, часто не можуть контролювати свої уявлення та дії. Формування соціальної особистості на волі і у виправних установах впливає на поведінку жінки. Від віку залежить його фізичний стан, поведінка, інтереси, кваліфікація, створення сім'ї, трудова зайнятість.

За даними даного дослідження середній вік засуджених жінок складає 25–30 років. Серед звільнених середній вік жінок вищий ніж у чоловіків. Так, у чоловіків він становить 32,1 роки, у жінок – 34,7 років, 34,9% жінок і 43,5% чоловіків, які відбули покарання в УВП, мають вік від 20 до 29 років. Звідси видно, що молоді люди частіше скоюють насильницькі злочини, головною причиною яких є пияцтво, алкоголізм, наркоманія, бездуховність, недостатнє виховання в сім'ї, школі, ПТУ, вищих навчальних закладах, трудових колективах. Жінки у молодому віці часто скоюють злочини під впливом чоловіків і тому виконують другорядні ролі, що свідчить про меншу небезпеку з їх боку. У старшому віці вони стають досвідченими і більш небезпечними злочинцями. Як правило жінки і чоловіки середнього та похилого віку, які втрачають зв'язки з сім'єю, не мають постійного проживання, являють собою потенційних злочинців. Вік осіб, які звільняються від відбування покарання, залежить від кількості судимостей.

Сімейний стан жінок є однією із соціально-демографічних характеристик, яка істотно впливає на формування особистості та діє як стримуючий чинник здійснення злочину. Під час відбування покарання сім'я надає засудженому моральну підтримку та матеріальну допомогу, що сприяє виправленню та ресоціалізації. Але особливо велика роль сім'ї після звільнення з місць позбавлення волі, у період соціальної та трудової реабілітації осіб, коли вони мають забезпечити себе житлом, пропискою, знайти роботу і адаптуватися в новому трудовому колективі, у сім'ї, уникати зв'язків зі злочинними елементами. Дані проведених досліджень серед жінок свідчать про те, що в останні роки серед них знижується частка осіб, які хочуть створити сім'ю. Так, під час відбування покарання створюють сім'ю лише 5,6 % засуджених, а розпадаються сім'ї у 32,4 %, тобто у кожного третьої засудженої жінки.

Таблиця

Сімейний стан жінок, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі

Сімейний стан	Питома вага
Заміжня	25,3 %
Незаміжня	27,6 %
Проживає цивільним шлюбом	25,6 %
Розведена	21,5 %

Як видно із приведених даних, у шлюбі перебуває лише кожна четверта жінка. Відомо, що сім'я, як соціальний фактор, і один з найважливіших соціальних інститутів, є сильним засобом антикриміногенного характеру і звичайно відіграє роль стримуючого фактора, що перешкоджає здійсненню злочину. Отже, жінки, не одружені, а частка їх дуже висока (74,7 %) більше піддані криміногенному впливу. Особливо це стосується розведених

жінок, тому що наслідок розриву міцних соціальних зв'язків, у першу чергу з близькими, сусідами й т. д., найбільш згубно позначає на злочинному поведженні жінок.

Одним із факторів, який характеризує соціально-демографічні особливості жінок в місцях позбавлення волі, є освіта. Дослідження показують, що загальноосвітній рівень – важлива характеристика особи людини взагалі, особливо засудженого, і чим вищу освіту має людина, тим менш ймовірно здійснення ним злочину взагалі і повторного злочину зокрема. Освіта накладає відбиток на характер злочинів, вчинених людиною. Злочинці з низьким рівнем освіти частіше здійснюють насильницькі злочини з використанням фізичної сили; особи з високим рівнем освіти, які займають більш високі посади, у здійсненні злочину демонструють достатньо високий інтелект.

За даними дослідження освітній рівень жінок був таким – вищу освіту мали 1,3 % засуджених; середню спеціальну і неповну вищу освіту – 13,7 %; середню загальну – 48,1 %; неповну середню – 30,4 %; початкову освіту – 5,3 %; загальний середній рівень жінок у 2008 році склав 8,1 бала. Середню спеціальну та середню загальну освіту мають 61,8 %, неповну середню – 30,5 % засуджених жінок.

В установах виконання покарань 56,8 % жінок не мали спеціальності до засудження, а ті, хто не мав, пройшли індивідуально-бригадну та професійну підготовку, вважають, що сьогодні вчитися необов'язково, оскільки праця на державних підприємствах, в організаціях та в сільському господарстві оплачується в кілька разів нижче ніж в комерційних структурах і в торгівлі.

Більше половини жінок, які в даний час перебувають в УВП, не бажають підвищувати свій загальноосвітній та професійний рівень. Такий стан речей потребує конкретних заходів матеріального та морального стимулювання освіти та фінансування державою професійно – технічного та загальноосвітнього навчання в пенітенціарних установах України.

Важливим показником характеристики жінок, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, є рід занять до засуджених та використання їх за спеціальністю в УВП, яку вони мали до засудження на.

За даними дослідження, на момент арешту взагалі не працювало: у 1999 році – 48,4 %; 2000 – 54,9 %; 2005 – 57,3 %; 2008 – 58,4 %.

Результати проведених нами досліджень показали, що не працювало до моменту арешту – 36,7 %, навчилося – 3,2 %, а більше половини засуджених до арешту ніде не працювали, не навчилися і не мали джерел для існування. Протягом останніх дванадцяти років кількість непрацюючих жінок зростає у два рази, а порівняно з 1980 роком – у п'ять разів.

Так до засудження працювали на виробництві – 12,5 % жінок, в сфері торгівлі й обслуговування – 27,9 %, вели власну справу – 4,3 %, навчилися в

школі, технікумі, ВНЗ – 4,9 %, у тому числі: у школі – 1,1 %, у технікумі – 3,1 %, у вузі – 0,3 %, перебували на пенсії – 3,9 %, не працювали і не навчалися – 44,0 %

Відомо, що соціальна та трудова ресоціалізація засуджених жінок в місцях позбавлення волі, великою мірою залежить від *стану здоров'я* і його потрібно брати до уваги як працевикористанні в місцях позбавлення волі. За статистичними даними медпунктів УВП, кількість випадків захворювань серед засуджених у три-чотири рази більше, ніж серед пересічного населення, хоч за офіційними даними статистичної звітності 19,5 % засуджених мають обмежену працездатність, яка пов'язана з віковими і фізичними можливостями, або є інвалідами I, II, III груп. Відомо, що від третини до половини всіх засуджених жінок страждають на різні види розладів психіки, або є особами з психічними аномаліями, до яких відносяться психопати, олігофрени у формі дебільності, алкоголіки, наркомани з органічними захворюваннями центральної нервової системи, пизофреники, епілептики, які потребують контролю та спеціального нагляду та медичної та психологічної допомоги.

Психічні розлади у засуджених жінок виникають внаслідок психологічної та фізичної ізоляції від сім'ї, колективу, суспільства, що спричинює переживання, напруженість, злобу. Крім цього, якщо жінка, знаходячись декілька років серед злочинного середовища з його неписаними законами, звичаями, правилами поведінки, жаргоном, угрупованнями, які ведуть між собою боротьбу за лідерство, що також впливає на психічний стан людини і веде до розладу психічного стану.

Таким чином, вивчення соціально-демографічних ознак особистості жінок, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі можливо дозволило нам виявити найбільш характерні ознаки жінок-злочинців – жінки, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі у віці від 18 до 29 років, мають середню освіту, незаміжні, але були розведені, або проживали цивільним шлюбом, мають дітей, до арешту більше половини жінок ніде не працювали і не вчилися та були матеріально незабезпечені.

Разом з цим, автором пропонується ряд пропозицій по удосконаленню відбування покарань жінок у місцях позбавлення волі:

– по-перше, при вивченні особи жінки, як злочинця, необхідно в виправних колоніях мінімального і середнього рівня безпеки проводити аналіз соціально-демографічної характеристики жінок, який необхідно використовувати в виховній та індивідуальній роботі, що дасть можливість використовувати начальникам соціально-психологічних відділів та психологам дані по освіті, віку, соціальному стані, працевлаштуванню жінки в установах виконання покарань;

– по-друге, вивчення загальної професійної освіти жінок до арешту, надасть можливість створення системи загальноосвітнього та професійно-технічного навчання в структурі пенітенціар-

них установ відповідно до жіночих професій та їх використання по цим спеціальностям в установах виконання покарань, а також після їх звернення з місць позбавлення волі;

– по-третє, в виправні колонії попадають, жінки, які мають слабке здоров'я, більшість їх ніде не працювали, не мають сім'ї, деякі займались проституцією, бродяжництвом, були алкоголіками, наркоманами. Цю категорію жінок, необхідно вивчати в залежності від їх особистості і створювати такий психологічний клімат, щоб вони стали на шлях виправлення та ресоціалізації і для цього бажано формувати окремі відділи соціально-психологічних служб в виправних колоніях мінімального та середнього режиму із осіб – алкоголіків, наркоманів, бродяг, проституток, осіб, які скоїли тяжкі або незначні злочини.

– по-четверте, оскільки одним із соціально-економічних ознак є працевлаштованість жінок в установах виконання покарань і забезпеченість працею складає більше 50 % жінки УВП не можуть забезпечити себе харчуванням, одягом, адміністрація УВП комунальні послуги, електроенергію, відраховувати кошти на податки, вірогідно

звільнити їх від податків, оплати комунальних послуг, електроенергії і допомоги пенітенціарній системі в створенні власного виробництва, або державі здійснювати держзамовлення на виробництво товарів галузей легкої промисловості, деревообробки, сільськогосподарської продукції.

В даний час в УВП жіночого профіля безробіття, бідність, туберкульоз, дистрофія, що веде до скорочення життя жінок та їх моральному та психологічному занепаду.

Література

1. Воробей П. В. Поняття злочину. – К.: НАВСУ, 1999.
2. Джужа О. М. Кримінально-виконавче право. – К., Юрінком Інтер, 2006.
3. Долгова А. І. Кримінологія. – М.: Юрист, 1997. – 67 с.
4. Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність і окремі теоретичні та соціально-правові аспекти. – Одеса: ХНУВС, 2007. – С. 59–60.
5. Тарарухін С. А. Злочинна поведінка. – М., 1974.
6. Сахаров А. Б. О Личности преступника и причинах преступности. – М.: Госюриздат, 1981. – 234 с.

Е. Н. Неживец

Социально-демографическая характеристика женщин, осужденных к лишению свободы.

В статье проанализирована социально-демографическая характеристика женщин осужденных, в зависимости от возраста, образования, семейного положения, судимостей и работоспособности.

E. M. Nezhvyets

Socio-demographic characteristics of women sentenced to imprisonment.

The article deals with socio-demographic characteristics of women sentenced to imprisonment, depending on age, education, marital status, previous convictions and disability.